

АБХІДЖІТ БАНЕРДЖІ
ЕСТЕР ДУФЛО

ЕКОНОМІКА БІДНОСТІ

Як звільнити світ
від злиднів

*Переклав з англійської
Володимир Плискін*

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2018

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Передмова

Дев'яносто дев'ять центів вам вистачить на придбання музичного треку на «Айтюнсі» або на одну з безлічі дешевих іграшок та інших дрібничок у магазинах «Усе від...». Утім виявляється, саме така сума є середнім добовим максимумом витрат у п'ятдесяти країнах, де проживає більшість бідного населення світу¹.

У 2005 році 865 млн людей жили менше, ніж на 99 центів на день. Ніхто з них не був жителем США чи Європи — більшість представляли Індію, Індонезію, Китай та країни Тропічної Африки. Суму в 99 центів визначено з урахуванням того факту, що проживання в Малі дешевше, ніж у США. Тому тут усе просто: щоб зрозуміти значення цих грошей у формуванні якості життя, ви повинні уявити собі існування в Клівленді або Шарлотті на 99 центів, які мають покривати щоденні витрати на все — від житла до продуктів харчування, одягу чи зубної пасти.

Як людина живе на 99 і менше центів на добу? Протягом п'ятнадцяти років ми намагалися відповісти на це запитання. Збирали дані, сформулювали кілька теорій, читали літературу й працювали з державними службовцями, активістами неурядових організацій (НУО), журналістами й політиками. Найголовніше — ми проводили чимало часу в селах і містечках, де живуть бідні. Це було найцікавіше. Нас вважали гостями, навіть якщо ми просто перетинали межі району; на наші запитання відповідали терпляче, навіть коли вони мали небагато сенсу; і на додачу ми почули безліч історій.

Згадуючи в наших офісах ці історії і занурюючись у зібрані дані, ми були зачаровані й збентежені, намагаючись втиснути почуте й побачене в прості моделі, що їх використовують економісти й політики, які опікуються життям бідних. Здебільшого вага доказів змусила

нас переоцінити наявні теорії або навіть відкинути їх. Проте ми намагалися не робити цього, доки не зрозуміємо, чому вони були невдалі і як адаптувати їх, щоб краще описати світ. Так народилася ця книжка. У ній ми спробували усе це поєднати в зрозумілій розповіді про те, як бідні приймають рішення, які перешкоди трапляються на їхньому шляху і які наслідки це має для їхнього життя.

Той спосіб, у який злидарі вирішують проблеми, деякою мірою не відрізняється від нашого. Вони не менш раціональні чи навчені досвідом, ніж будь-хто інший, і добре знають, що для них вартість помилки є вищою: бідні часто значно розсудливіше підходять до вибору. Проблема в тому, що невеликі витрати, невеликі перешкоди і невеликі помилки, про які більшість із нас не думають двічі, сильно впливають на життя тих, хто має небагато.

Життя на 99 центів на день означає, що ви маєте обмежений доступ до інформації (газети, телебачення, книжки не безкоштовні), тому часто просто не знаєте певних фактів, які решта світу приймає як даність (наприклад, що вакцини можуть забезпечити вашу дитину від захворювання на кір). Це означає жити у світі, де інституції не створюються для таких, як ви; більшість людей, які живуть на 99 центів на день, не отримують зарплати, не кажучи вже про відрахування до пенсійного фонду, що стягуються з неї автоматично. Це означає приймати рішення про речі, що їх подають дрібним шрифтом, тимчасом як ви не можете правильно прочитати навіть великим. А що робити тому, хто не вміє читати, з медичною страховкою, яка не покриває чимало захворювань, що їх важко навіть вимовити? Це означає голосувати, коли всі ваші знання політичної системи обмежуються безліччю обіцянок, що їх дали, але не виконали; вести бізнес із капіталом у кілька сотень доларів, маючи стійку підозру, що навіть за сумлінної праці ви не виберетеся зі злиднів; не мати змоги знайти жодного безпечного місця для зберігання своїх грошей, бо той прибуток, який менеджер банку може одержати від ваших маленьких заощаджень, не покриватиме витрат на їхнє обслуговування. І так далі.

Українцям непросто втекти від бідності, але віра в таку можливість і трохи цілеспрямованої допомоги (певна інформація, невеликий стимул тощо) іноді можуть мати несподівано позитивні наслідки.

З іншого боку, марні сподівання, відсутність віри, де це потрібно, і, здавалося б, незначні перешкоди здатні зруйнувати усі хороші наміри. Це означає, що вибір правильного важеля тиску може дати великі надії, проте часто-густо той самий важіль буває важко знайти. Зокрема дуже важливо зрозуміти, чому потрібен поштовх і чого ми намагаємося досягти. Деталь механізму, яку ми повинні розблукувати, не завжди очевидна, і вона не однакова для освіти та підприємництва, для охорони здоров'я та політики. Ось чому не існує єдиного важеля для вирішення всіх проблем, дороги це чи мікрофінансування, сила демократії чи диво децентралізації, підприємництво бідних чи влада грошей.

Кожен розділ цієї книжки — опис пошуку таких важелів і, де це можливо, способу тиску на них. Це також опис явного й прихованого про неправильно обрані важелі, на які натискали, щоб допомогти бідним. Усі розділи стосуються різних сфер діяльності, наприклад, освіти, охорони здоров'я, кредитування тощо, але їх об'єднує певне коло питань. Чи існують заходи, що могли б покращити життя бідних? Чи виділяються кошти на такі заходи? Чи дорого розпочати власну справу? Чи, може, її розпочати просто, але складніше розвивати? Що впливає на її вартість? Чи мають люди правильне розуміння природи благ? Чи в захваті вони від них? Якщо ні, то чому їм важко дізнатися про сприятливі обставини? Яку роль у всьому цьому може відігравати держава? Чи грає держава в такі ігри? І якщо ні, то чому? Як щодо інших — НУО й учених? Ці розділи про те, що ми знаємо про такі запитання і що ми дізнаємося з відповідей, разом узятих, про потенційні важелі впливу.

Ви можете вважати, що це звучить дещо банально, адже чи не вирішили вже покоління фахівців усі ці проблеми і чи не зрозуміли їх? Дивно, але ні. Популярні матеріали на тему «проблема бідності у світі» зазвичай зосереджуються на певних загальних принципах — «зробити права людини непорушними», «бідні є природженими підприємцями», «пастка конфлікту», «більше грошей для найбідніших», «іноземна допомога вбиває розвиток» тощо. Усі ці великі ідеї містять зерно істини, але їхні автори рідко дбають про середньостатистичну бідну жінку або чоловіка з їхніми надіями й розчаруванням, обмеженнями й прагненнями, переконання-

ми й невпевненістю. Якщо такі люди взагалі з'являються, то здебільшого в ролі дійових осіб оптимістичної історії чи трагічного епізоду, якими треба захоплюватися або яких слід жаліти, але не використовувати як джерело інформації, запитавши у них про власні думки, бажання чи дії.

Натомість, наслідуючи нобеліатів Теодора Шульца, Амартію Сена і Джозефа Стігліца, економісти з питань розвитку працювали над тим, щоб змістити бідних у центр уваги і зрозуміти їхнє життя та вподобання. На жаль, результати більшості таких досліджень доступні лише на сторінках наукових журналів. Наша книжка спирається на цю спадщину, щоб скласти повну картину того, як живуть злидарі.

Книжка «Економіка бідності» розповідає про життя й можливості бідних, а також про їхнє ставлення до способів вирішення проблем. Вона допомагає зрозуміти, чому, наприклад, мікрофінансування корисне, хоча і не стало дивом, як дехто сподівався; чому бідні часто відмовляються від медичного обслуговування, яке завдає їм більше шкоди, ніж приносить користі; чому їхні діти роками можуть ходити до школи, так нічого і не навчившись; чому бідні не хочуть медичного страхування; чому так багато вчорашніх чудодійних засобів перетворилися на невдалі ідеї сьогодення. Також у книжці йдеться про те, де живе надія — чому символічні субсидії закінчуються більш ніж символічними наслідками; як покращити стан ринку страхових послуг; чому в освіті менше може бути більшим; чому хороша професійна кваліфікація має значення для зростання тощо. Насамперед вона робить зрозумілим, чому надія є життєво важливою, а знання вирішальними, чому ми повинні не здаватися і чому успіх не завжди на краю світу, як здається.

Заклик подумати тричі

У брошурі зазначалося:

«Через брак продовольства в Малаві постраждало понад 3 млн дітей; у Замбії посуха призвела до падіння рівня врожайності кукурудзи на 42 % порівняно з 2000 роком. У підсумку 3 млн замбійців загрожує голод; 4 млн ангольців — третина населення — були змушені покинути свої домівки; понад 11 млн ефіопці потребують негайної продовольчої допомоги».

Групі студентів у кафе Пенсильванського університету спершу показали це повідомлення, а потім попросили зробити невеличкий внесок для організації «Врятуйте дітей», однієї з найшанованіших у світі, що спеціалізується на цьому проблемному питанні. Щоб упевнитися, що вони мають гроші, респондентам щойно передали по п'ять доларів за заповнення короткого опитувального листа.

Водночас другій групі студентів у тому самому кафе показали іншу брошуру. На ній була фотографія маленької африканської дівчинки із таким текстом:

«Рокія, семирічна дівчинка з африканської країни Малі, надзвичайно бідна; їй загрожує страшний голод або навіть голодна смерть. Її життя зміниться на краще з вашою фінансовою пожертвою. Завдяки вашій підтримці та сприянню інших дбайливих спонсорів організація «Врятуйте дітей» працюватиме із сім'єю Рокії та іншими членами спільноти, щоб допомогти прогнати дівчинку, забезпечити їй освіту, а також елементарну медичну допомогу і дати знання з гігієни».

Це дослідження проводили Пол Словік з Орегонського університету, Джордж Левенштейн з Університету Карнегі-Меллон і Дебора Смолл зі Вортонської бізнес-школи Пенсильванського університе-

ту. Адресатів брошур обрали випадковим чином, щоб ці дві студентські групи були цілком зіставні².

Ви, мабуть, можете передбачити результат експерименту. Розповідь про страждання однієї маленької дівчинки значно сильніше пройняла респондентів, ніж докази про аналогічну ситуацію з мільйонами дітей: Рокія одержала в середньому по 2,83 долара від кожного студента, на інше прохання жертвували лише по 1,16 долара. Тобто експеримент виявив, що люди зазвичай дають більше, якщо їм розповідають про конкретних жертв, а не наводять загальну інформацію.

Наш перший інстинктивний порух, коли ми стикаємося з такою проблемою як бідність, особливо якщо вона унаочнена портретом семирічної дівчинки з Малі, — відкритися й допомогти. Лише потім ми подумуємо двічі, переконуючись у тому, що в допомозі насправді немає жодного сенсу: наш внесок буде краплею у відрі, яке на додачу ще й протікає.

Ця книжка закликає подумати тричі: відкинути усвідомлення того, що проблема є нездоланною, і почати міркувати про боротьбу з бідністю як із сукупністю конкретних проблем, що їх, правильно визначивши й зрозумівши, можна поступово вирішувати. Не всі питання ідентичні (і насправді не всі проблеми можна розв'язати). Проте це не привід опускати руки — існує чимало проблем, що можна подолати (і нині це роблять).

Коли у січні 2010-го на Гаїті стався землетрус, було зібрано 2 млрд доларів пожертв. Цей досвід свідчить про велику щедрість за умови, якщо люди знатимуть, що їхні гроші використають для конкретної мети, яку вони розуміють і якою переймаються. На Гаїті, принаймні в короткостроковій перспективі, проблема була величезною, але в певному сенсі досить простою — гаїтянці потребували лікарів, медикаментів, продуктів харчування, води, брезенту і пиломатеріалів. Було легко уявити собі, як гроші можуть допомогти, і люди відгукнулися з широким серцем.

Ми сподіваємося переконати вас, що можна подбати про 9 млн дітей, які щороку помирають за дуже схожих обставин, і що цих смертей цілком можна було б уникнути. Існує конкретний перелік кроків на шляху до розв'язання цієї проблеми, тому ми повинні не здаватися, намагаючись пройти його.

Проблема

Почнімо з поганої новини, що збентежила студентів Пенсильванського університету. У 2005 році професор Принстонського університету Ангус Дітон і його співавтор Олів'є Дюпрі зі Світового банку підрахували, що 865 млн людей у світі в середньому за один день споживають менше їжі, ніж її можна купити у Сполучених Штатах на 99 центів (докладніше про ці розрахунки у підрозділі «Чому 99 центів» на с. 25)³. У Світовому банку вважають, що приблизно вдвічі більше — 1,37 млрд людей — споживають їжі менше, ніж на 1,25 долара на день⁴. Щоб зрозуміти значення цієї суми для якості життя, уявіть, що ви живете у США на 99 центів, витрачаючи їх не лише на їжу, а й на все інше. Для порівняння: щоб вважатися бідною в Штатах, сім'ї з п'яти осіб треба витратити менше, ніж 70 доларів на день (орієнтовно 14 доларів на день на людину).

Люди з цих категорій живуть у умовах, які більшість з нас вважають неприйнятними: щороку 9 млн дітей помирає до свого п'ятого дня народження⁵. Це майже 25 тисяч щодня: кожні 12 днів від недоїдання і хвороб, які можна вилікувати, помирає стільки дітей, скільки їх загинуло унаслідок землетрусу на Гаїті. У районах Тропічної Африки одна вагітна жінка з тридцяти втрачає життя під час пологів. У розвинених країнах світу таке трапляється раз на 5 600 породів. Навіть ті, хто доживає до старості, мають надзвичайно коротку середню тривалість життя. В Індонезії та В'єтнамі особи, які долали рубіж у 50 років, протягом наступних п'яти років помирали майже вдвічі частіше у дуже бідних сім'ях, ніж у заможніших⁶.

У всьому світі 69 млн дітей шкільного віку не відвідують школу⁷. І що найгірше, багато з тих, хто ходить до неї, отримують від навчання вкрай мало. У 2009 році 96 % дітей у сільських округах Індії були зараховані в школу... але лише 40 % змогли прочитати простий уривок тексту. Усього 29 % виконали елементарне ділення⁸.

Десять років тому керівники країн домовилися про вісім цілей для покращення життя цих людей, які необхідно досягти до 2015 року. Це були Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ). Їх ратифікувала Генеральна Асамблея ООН у вересні 2000 року⁹.

Цілі розвитку тисячоліття

Існує 8 цілей розвитку.

Ціль 1. Викорінити крайню бідність і голод

Мета 1 а. Удвічі скоротити частку людей, які живуть менш ніж на один долар на день.

Мета 1 б. Досягти повної і продуктивної зайнятості та забезпечити гідною роботою всіх, зокрема жінок і молодь.

Мета 1 в. Удвічі скоротити частку людей, які потерпають від голоду.

Ціль 2. Забезпечити отримання початкової освіти

Мета 2 а. Забезпечити всім хлопчикам і дівчаткам повний курс початкової шкільної освіти.

Ціль 3. Сприяти гендерній рівності та розширенню прав жінок

Мета 3 а. Ліквідувати гендерну нерівність у сфері початкової та середньої освіти бажано до 2005 року і на всіх рівнях до 2015 року.

Ціль 4. Скоротити дитячу смертність

Мета 4 а. Скоротити на дві третини смертність серед дітей віком до п'яти років.

Ціль 5. Поліпшити материнське здоров'я

Мета 5 а. Скоротити на три чверті материнську смертність.

Мета 5 б. Забезпечити до 2015 року загальний доступ до охорони репродуктивного здоров'я.

Ціль 6. Посилити боротьбу з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями

Мета 6 а. Зупинити зростання й почати скорочувати поширення ВІЛ/СНІДу.

Мета 6 б. Забезпечити до 2010 року загальний доступ до лікування ВІЛ/СНІДу для всіх, хто його потребує.

Мета 6 в. Зупинити й почати скорочувати захворюваність на малярію та інші небезпечні хвороби.

Ціль 7. Забезпечити сталий розвиток

Мета 7 а. Включити принципи сталого розвитку до стратегій і програм країн; почати скорочення втрат екологічних ресурсів.

Мета 7 б. Понизити втрати біорізноманіття, досягнувши до 2010 року значного скорочення темпів зникнення.

Ціль 8. Сформуванати глобальне партнерство заради розвитку

Мета 8 а. Продовжити створення відкритої, заснованої на правилах, передбачуваної і недискримінаційної торгової та фінансової системи.

Мета 8 б. Задовольнити особливі потреби найменш розвинених країн.

У вересні 2010-го лідери знову зустрілися в Нью-Йорку, щоб оцінити досягнуте з 2000 року. Вони вкотре чемно підтвердили свої зобов'язання щодо визначених цілей, розробили новий «глобальний план заходів», нагадали у своєму прес-релізі, що «незважаючи на невдачі через економічні та фінансові кризи, було досягнуто значного прогресу в боротьбі з бідністю, підвищено відвідуваність шкіл і поліпшено здоров'я людей в багатьох країнах, а цілі залишаються досяжними», та виділили дуже мало коштів¹⁰.

Саміт, присвячений ЦРТ, не привернув до себе особливої уваги. Провідні медіа ледь його помітили. Та й не дивно — основною причиною відсутності інтересу було те, що зроблено не так багато, саме щоб сказати: «склянка наполовину повна, якщо не наполовину порожня». Був певний прогрес: мета скоротити вдвічі кількість бідних людей, що животіють на один долар на день, імовірно, буде досягнута, переважно завдяки швидкому зростанню економіки у двох країнах: в Індії та Китаї; більше дітей ходять до школи; свіжі дані демонструють значний прогрес у подоланні смертності серед матерів тощо. Водночас існує спільна думка, що ми, ймовірно, не впораємося з усіма ЦРТ, за винятком першого¹¹. Ця подія не стала гучним інформаційним приводом, адже не є сенсаційною і привабливою для мас-медіа. Людей не цікавлять тривалі обговорення завдань, нехай і дуже важливих. Люди очікують рішень, способу подолання проблеми раз і назавжди.

Чудодійний засіб

Прості рішення для задоволення простих потреб запропонували кілька експертів. Це переважно університетські професори з вагомим академічним авторитетом, до слів яких дослухаються шанобливо і з захватом.

Джеффри Сакс, радник ООН і директор Інституту Землі при Колумбійському університеті в Нью-Йорку, вважає, що багаті країни повинні збільшити фінансову допомогу бідним. У бестселері